

Liapunova V., Nehrii O. The role of the family in the education of tolerance of young children

The article examines a current problem – the role of the family in the education of tolerance of young children in modern society. An interpretation of the meaning of the term «tolerance» is provided, the main developments of scientists on this issue are presented. The main legislative documents of Ukraine, which emphasize the education of tolerance in young children, were reviewed and analyzed. The difference between the concept of «tolerance» and the concept of «tolerance» is emphasized. It has been studied that tolerance is not the same as tolerance, tolerance goes from higher to lower, and tolerance is respect for others as equals. The expediency of starting the formation of tolerance of children of early preschool age in the conditions of family education is argued. We emphasize that the education of tolerance of the younger generation is a necessary condition in relations between individuals, in the family and community, in children's educational institutions, schools, universities and centers of non-formal education, at home and at work it is necessary to form an atmosphere of tolerance, open relations, attentiveness to each other one and a sense of solidarity. We emphasize that when communicating with family members, the orientation of a young child to socially acceptable norms of interaction increases; feeling unity with relatives, the child learns to empathize, sympathize, support and help others. Recommendations for parents/guardians are highlighted, which will help to properly raise a tolerant personality in relation to other «not like us» people. Pedagogical conditions for the formation of tolerance in young children in the context of family education are indicated, taking into account the principles from the «Declaration of Principles of Tolerance». We are convinced that the main methods of raising the tolerance of a young child in the family are the own example of adults, joint games and activities with parents/guardians, conversations, walks.

Key words: family, personality, early age, tolerance, ideas of tolerance, principles of tolerance, tolerance, pedagogical conditions.

УДК 373.5.015.31:17.022.1

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.91.33>

Мазур С. О.

МОРАЛЬНА АВТОНОМІЯ ПІДЛІТКІВ У СОЦІАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті порушено проблему стану формування моральної автономії підлітків у соціальному контексті. Проаналізовано дослідження сутності та змісту цінності моральної автономії підлітків. На підставі досвіду США, України та країн СНД виявлено сутність і різницю методів та напрямів функціонування підліткових громадських організацій. Доведено, що загалом автономія означає здатність людини думати, відчувати та приймати рішення щодо свого майбутнього, а термін «автономія» відноситься до зростаючої здатності підлітків думати, відчувати, приймати рішення. Наголошується, що автономія має різні типи, а саме, емоційна, поведінкова, ціннісна / моральна автономії, які системно взаємопов'язані, а у підлітків визначального значення набуває саме моральна автономія. Розкривається значення моральної ідентичності як аспекту «інтегральної» ідентичності людини та її формування як процесу, у якому моральні цінності є центральними для встановлення постійного відчуття себе. Доводиться, що для підліткового віку розвиток здорового самоуправління своєю поведінкою є надзвичайно важливим завданням та мають включати в себе такі типи самоуправління, як прийняття рішень, самостійність, конформність. Наголошується, що така здатність як приймати рішення покращується вже коли ми стаємо старше. Наголошується, що важливим елементом загальної суспільної автономії підлітка є не стільки «фізична» автономія, але моральна автономія. Здійснено теоретичний огляд наукових праць, присвячених питанню формування ідентичності, зокрема моральної і соціальної. Запропоновано низку маркерів за умов дотримання яких можливе формування моральної автономії підлітків у соціальному контексті. На основі теоретичного аналізу, зроблено висновки щодо потенційно ефективного впливу громадських організацій як соціального ландшафту на формування та розвиток позитивного морального дослідження сутності та змісту цінностей моральної автономії підлітків.

Ключові слова: моральна автономія, соціальний контекст, моральне мислення, підлітки, емоційна автономія, поведінкова автономія.

Проблема виховання морально та психологічно зрілої особистості постає в контексті розвитку та формуванні українського суспільства. Виходячи з того, що автономія характеризується здатністю підлітків думати, відчувати, приймати рішення актуалізується потреба у виявленні специфіки та засобів нормального формування цих процесів. Проблема досягнення моральної автономності як здатності до внутрішнього ставлення до своєї ідентичності, до суспільства, до цінностей і норм – основне завдання розвитку у підлітковому віці. Намагання підлітка довести собі та іншим, що він вже здатний до самостійних рішень та дорослого життя визначає особливість становлення особистості підлітка. Таке намагання підлітка треба активно та своєчасно підтримувати, оскільки цей період є сенситивним у формуванні моральної автономії. Допомога дорослих у навчанні приймати самостійні рішення, думати, відчувати є найбільш затребуваною в такий час, оскільки підліток може ділити відповідальність та результати такої діяльності з дорослим, що, пізніше, коли вся відповідальність за свої рішення будуть лягати на нього, буде відбуватися більш повільніше. Ефективність процесу розвитку моральної автономності у підлітковому віці буде визначати в подальшому успішність

життєвого шляху особистості в цілому. Саме тому вивчення моральної автономії підлітків у соціальному контексті є актуальним питанням сучасної освіти.

Моральний розвиток тісно пов'язаний із формуванням ідентичності, а моральна самоідентичність має вирішальне значення для цілеспрямованого життя, таким чином сприяючи «моральному добробуту» [22]. Загалом вважається, що моральна ідентичність означає важливість або виразність моралі в ідентичності людини [31]. Чим більше моральна ідентичність людини є центральною для її відчуття справжнього «Я», тим більшу роль вона відіграє в поведінці та зобов'язаннях. З соціальної когнітивної точки зору, моральна ідентичність визначається як ступінь, до якої бути людиною з моральними рисами є соціальною ідентичністю, яка є помітною в само-концепції людини. Модель моральної ідентичності має два підвимири: інтерналізацію та символізацію. Перше відноситься до того, до якої міри моральна Я-схема сприймається як центральна для самовизначення людини, тоді як останнє відноситься до того, до якої міри соціальна ідентичність моральної особи виражається через поведінку людини в реальному світі, таку як участь у самостійній діяльності.

В той же час, моральне зобов'язання представляє мотиваційний елемент загальної моральної думки. Це стосується ступеня, до якої людина відчуває особисту відповідальність і відданість питанням моральних прав [5; 28; 29]. Той факт, що загальне моральне мислення містить як когнітивний, так і мотиваційний елемент, причому останній є важливим провісником фактичної поведінки [8; 9], може бути додатковою причиною очікувати, що загальне моральне мислення ближче до волонтерства, ніж моральне міркування (обгрунтування).

Дослідження показали, що загальне моральне мислення відрізняється від морального міркування, але пов'язане з ним: моральне міркування позитивно пов'язане з двома когнітивними елементами загального морального мислення [13; 28; 29]. Виявилось, що загальні моральні думки є важливим фактором, що визначає залученість, наприклад, у волонтерство, особливо в підлітковому віці. У цей період врахування потреб інших стає все більш важливим мотивом соціальної поведінки та волонтерства. Ван Гетем та ін. (2012) припускають, що три компоненти загальної моральної думки є важливими проміжними поняттями в процесі, що веде від моральних міркувань до волонтерської поведінки: «Ми очікуємо, що моральні міркування позитивно пов'язані з когнітивними елементами загальної моральної думки (тобто, моральне розуміння та моральне звернення) і що загальне моральне мислення, що складається з морального розуміння, морального звернення та морального зобов'язання, у свою чергу, пов'язане з волонтерством» [1].

Дослідження ідентичності та волонтерства в підлітковому віці в основному зосереджено на волонтерстві як становленні підлітка як частини суспільства та співвіднесенні з ним. Підлітки беруть участь у різних суспільних контекстах, у яких вони можуть вивчати різні ролі, цінності та ідеології, що може сприяти тому, щоб стати здоровими членами суспільства. Більшість підлітків беруть участь у соціальних проєктах в контексті школи, дому та дозвілля. Інші обирають участь у ще інших контекстах, таких як волонтерство та участь у суспільно і навіть політичному житті спільноти [16; 19]. Підлітки відрізняються за кількістю контекстів ідентичності, до яких вони мають відношення, але вони також відрізняються за ступенем, до якого вони вважають кожен із цих контекстів важливим для свого почуття ідентичності та автономії [20].

Завдяки участі в різних суспільних контекстах підлітки розвивають самосвідомість у кожному з цих контекстів [15; 32]. Проте підлітки не тільки розвивають контекстно-специфічну ідентичність, але й інтегрують ці різні контекстно-специфічні ідентичності в уявлення про те, що вони є тією самою людиною в різних контекстах та в часі: відчуття часово-просторової безперервності [10; 15; 20]. Це відчуття часово-просторової безперервності, або інтеграції автономії та ідентичності, є важливою характеристикою розвитку ідентичності підлітка [10; 16].

Слід також зазначити, що термін «автономія» часто використовується для позначення ряду психосоціальних проблем, які мають особливе значення в підлітковому віці. Тим не менш, конкретне значення терміна часто важко визначити, і це створює деяке «непорозуміння» між психологічною та педагогічною наукою стосовно поняття ідентичності. Крім того, пояснення того, як індивіди стають автономними – і чому деякі не досягають цього, або досягають лише частково – різняться залежно від початкових припущень щодо сенсу та значення автономії. Загалом автономія означає здатність людини думати, відчувати та приймати рішення щодо свого майбутнього. Термін *автономія* відноситься до зростаючої здатності підлітків думати, відчувати, приймати рішення. Розвиток самостійності не закінчується після підліткового віку. Протягом дорослого віку автономія продовжує розвиватися щоразу, коли хтось змушений діяти з новим рівнем впевненості у собі. Причому найбільш важливим елементом загальної суспільної автономії підлітка є не стільки «фізична» автономія, тобто наявність можливості діяти самостійно, на свій розсуд, але моральна автономія – внутрішнє ставлення до своєї ідентичності, до суспільства, до цінностей і норм і т.п. Моральна автономія має особливе значення саме в підлітковому віці, оскільки наявність саме моральної автономії означає, що підліток є унікальною, здібною, незалежною особистістю, яка менше залежить від батьків та інших дорослих.

Підлітки розвивають свою самостійність через стосунки в сім'ї та з людьми поза сім'єю в суспільстві. Як правило, у підлітковому віці вони вже мають більше можливостей керувати своєю поведінкою. Багато підлітків проводять багато часу поза прямим наглядом дорослих. Для підлітків надзвичайно важливо розвивати здорове самоуправління своєю поведінкою. Три типи самоуправління включають: прийняття рішень,

самостійність, конформність. Здатності приймати рішення покращуються, коли ми стаємо старше. У підлітковому віці ми вміємо мислити абстрактно, зважувати варіанти та дивитися вперед, щоб побачити можливі наслідки наших дій. Ми починаємо усвідомлювати цінність порад інших. Ми також починаємо усвідомлювати, що поради інших можуть залежати від їхньої особистої думки. Почуття самовпевненості також загалом зростає з віком. Однак є один фактор, який треба враховувати: молодь часто думає, що діє за власним бажанням, але дорослі можуть вважати, що на рішення молоді впливають друзі. Конформність також є важливим питанням у підлітковому віці. Конформність іноді вважають «тиском однолітків». Це означає слідувати поведінці чи думці друзів чи інших людей. Молодь найбільш схильна до конформності з однолітками в середньому підлітковому віці – приблизно в сьомому та восьмому класах, в той час як молодші діти зазвичай піддаються більшому впливу батьків. Тиск однолітків зростає, коли підлітки дорослішають, але зрештою в старшому підлітковому віці на більшість підлітків тиск однолітків не робить вирішального впливу, оскільки вони вчаться приймати рішення незалежно від однолітків.

Говорячи про автономію, слід підкреслити, що автономія має різні типи, але в цілому основні типи є наступні:

- Емоційна автономія
- Поведінкова автономія
- Ціннісна / Моральна автономія

Емоційна автономія: пов'язана з емоціями, особистим мисленням і почуттями, а також з тим, як підліток ставиться до людей навколо нього у його суспільстві. Коли виникають проблеми, емоційно автономні підлітки більш здатні шукати власне рішення. Емоційна автономія зазвичай досягається в ранньому підлітковому віці.

Поведінкова автономія пов'язана з поведінкою в тому сенсі, що вона стосується здатності самостійно приймати рішення та супроводжувати ці рішення діями. Поведінкова автономія зазвичай досягається у віці від 15 до 18 років.

Цінність/моральна автономія пов'язана з незалежним ставленням і перевагами щодо духовності, політики та моралі. Ціннісна автономія передбачає розвиток набору переконань, які керуватимуть мисленням і поведінкою щодо правильного та неправильного. Переконання підлітка все більше стають більш абстрактними, більш принциповими і більш внутрішніми.

Хоча ці види автономії системно взаємопов'язані, у підлітків саме моральна автономія набуває визначального значення.

Більшість досліджень обговорюють моральний розвиток у перспективі когнітивного розвитку [19; 29]. Відповідно, моральна ідентичність — це когнітивна Я-схема, структурована набором загальних моральних рис [7]. Згідно з Кроссом і Маркусом (1994), «Я-схеми представляють атрибути або здібності, що стосуються конкретної області, і досвід людини в цих областях» [18, с. 423]. Я-схеми відіграють основоположну роль у розвитку майбутніх когнітивних уявлень про себе. Наявність Я-схеми в певній сфері є сильним провісником майбутньої поведінки людини в цій сфері.

Моральна людина набуває моральних схем, і це дає їй можливість «оцінювати, отримувати доступ і практикувати поточний стан соціальної ситуації в своїй свідомості» [18, с. 852]. Відповідно, моральна ідентичність визначається як «міра, в якій люди ототожнюють себе з моральною особистістю та роблять те, що є моральним, і в якій вони зацікавлені в цьому» (17, с. 45). Моральна ідентичність – це ступінь індивіда, який розглядає свій моральний характер як домінуючу частину своєї самооцінки [7].

Ідентичність є частиною Я. Існує кілька вимірів моральної ідентичності, таких як емоції, пізнання [4; 24], відданість [6; 27], судження [17; 24] і дії [2; 4; 24; 27]. Моральні дії легше піддаються спостереженню, ніж моральні зобов'язання [27]. Моральний вчинок є наявною якістю морального зобов'язання. Зобов'язання розглядаються як внутрішня «частина» моральної автономії, і в той же час дії можуть виявляти або суперечити зобов'язанню. Таким чином, необхідне більш чітке розуміння моральних зобов'язань і дій, для чого доцільно звернутись до теорії Кольберга.

Теорія морального розвитку Кольберга є основною теорією морального когнітивного розвитку [19]. Кольберг досліджував мораль, «визнаючи парадигму Піаже» [14, с. 851]. Вважається, що моральна ідентичність є чинником, який усуває розрив між моральним розумінням/судженням і моральною дією [6]. Candee і Kohlberg (1987) вважали «судження про відповідальність» мостом між моральним судженням і дією. Розрив у дії морального судження стосується стану наявності морального судження, яке не узгоджується з моральною поведінкою людини [7]. Особа з сильною моральною ідентичністю намагається підтримувати узгодженість між уявленнями про себе та вчинками [2; 5; 6; 32].

Розвиток прихильності до моральних цінностей впливає на розвиток ідентичності [5; 27]. Моральне зобов'язання є основою сильної моральної ідентичності; це вказує на розгляд моральних цінностей як життєво важливих компонентів власного саморозуміння [5; 27]. Людина, яка глибоко віддана певним переконанням і має чітке відчуття ідентичності, узгоджує свої дії з цими переконаннями [2; 5; 6; 17; 32]. Існує тісний зв'язок між моральною ідентичністю та моральною поведінкою [17; 27]. Моральна ідентичність спонукає до моральних дій [2; 5; 15; 17].

Моральна ідентичність є аспектом «інтегральної» ідентичності людини [11]. В літературі початку поточного століття по-іншому використовуються терміни, наприклад Nucci (2004) використовує термін «моральне Я». В той же час, моральна ідентичність має той самий процес розвитку, що й особиста ідентичність [24]. Багато експертів підкреслюють, що моральна ідентичність людини включає конкретні погляди та переконання [2; 4; 12]. По суті, формування моральної ідентичності є процесом, у якому моральні цінності є центральними для встановлення постійного відчуття себе [12].

Існує кілька компонентів моральної ідентичності, і різні автори визначили ці компоненти. Компоненти моралі глибоко обговорюються в моделі «моральної анатомії» Берковіца (2012b). Відповідно, мораль включає «сім психологічних сфер: моральну дію, моральні цінності, моральну особистість, моральне міркування, моральну ідентичність, моральні емоції та основні характеристики» [3, с. 249]. Моральні емоції та моральне міркування є важливими компонентами моральної ідентичності [3].

Психологічні експерименти показали, що моральна ідентичність та моральна автономія як її складова значною мірою пов'язані з моральною поведінкою [2]. У цих дослідженнях моральну ідентичність вимірювали за шкалою моральної ідентичності (MIS), у якій учасників запитували, чи важливі пов'язані з мораллю характеристики (наприклад, турбота, співчуття) для символізації того, ким вони є (символізація) та інтерналізації в їх самооцінку (інтерналізація). Дослідники продемонстрували, що сильна центральна роль моральних принципів і цінностей у самоідентифікації людини, яка вимірюється як моральна ідентичність, значно пом'якшила зв'язок між судженнями та благоїною поведінкою, а також між судженнями та участю у волонтерській діяльності. Крім того, моральна ідентичність сприяла подоланню расових стереотипів у рамках поведінки рід час участі у благоїних проєктах і посиленню просоціальних дій у різноманітних ситуаціях [2]. Ці результати свідчать про те, що моральна ідентичність «пом'якшує» зв'язок між моральним судженням і моральною поведінкою і пов'язана з просоціальною поведінкою та судженнями про поведінку інших. Крім того, моральна ідентичність також може бути пов'язана з участю в політичній діяльності, яка вважається тісно зв'язаною з мораллю [32]. Що стосується евдемонічного благополуччя, Хан, Ліау та Кунц (2019) повідомили, що моральна ідентичність сприяє підтримці сенсу життя людини під час дорослішання.

Підлітки намагаються сформувати стійке почуття ідентичності в основних аспектах свого життя [15], таких як розвиток «почуття та внутрішнє розуміння кар'єри, моральної, етичної, релігійної, політичної та сексуальної ідентичності» [15, с. 32]. Інтеграція ідентичності та моралі починається в ранньому підлітковому віці і поширюється на доросле життя [3; 11; 15]. У середньому підлітковому віці моральність стає основною рисою особистості [11], а особистість стає «більш визначеною в моральних термінах» [11, с. 109].

Підліток, в процесі дорослішання від раннього до пізнього підліткового віку, починає думати про себе як про моральну особистість. Інтеграція моралі та ідентичності відбувається в підлітковому віці, тому що на цій стадії розвитку ці дві системи змінюються від більш зосереджених на собі до більш ідеологічних та міжособистісних [17]. Виходячи з того, що кожна людина розглядає мораль як аспект себе, деякі люди можуть розглядати свою мораль як свого роду маргінальний елемент своєї самоідентичності [11], в той час як інші вважають свою мораль життєво важливим елементом їх самоідентичності [11], таким як моральний взірєць.

Також, моральні приклади мають міцний зв'язок між собою та моральною ідентичністю та автономією [17]. Якщо підлітки визначають себе в моральних термінах, їхнє Я та мораль переплітаються [12; 17], і їх чітке відчуття ідентичності базується на їхній моралі [17].

Висновки. Отже, в сучасних умовах вкрай актуальним завданням для сучасної педагогічної науки є дослідження сутності та змісту цінності моральної автономії підлітків, особливо в соціальному контексті, тому що саме в соціумі проявляється моральна автономія підлітка – позитивна чи негативна. Одним із важливих елементів соціального ландшафту, в якому потенційно ефективно може формуватись та розвиватись позитивна моральна дослідження сутності та змісту цінності моральної автономії підлітків є громадські організації. В подальших дослідженнях аналіз досвіду США, України та країн СНД дозволить виявити сутність і різницю методів та напрямів функціонування підліткових громадських організацій та стане основою діагностичної бази формування цінності моральної автономії підлітків в умовах громадських організацій.

Використана література:

1. Філіпчук Г. *Національна ідентичність: культурно-освітній вимір*: монографія. Чернівці : Друк Арт. 2016. 304 с.
2. Aquino K., & Reed, A. The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2002. 83, 1423–1440.
3. Berkowitz M. W. Moral and character education. In K. R. Harris, S. Graham, & T. Urda (Eds.), *Educational Psychology Handbook* (pp. 247–264). Washington, DC, US : American Psychological Association. 2012.
4. Berkowitz M.W. *You can't teach through a rat: And other epiphanies for educators*. Boone, NC : Character Development Group. 2012.
5. Blasi A. Moral cognition and moral action. *Developmental Review*. 1983. 3(2), 178–210. 10.1016/0273-2297(83)90029-1
6. Blasi A. Moral identity: Its role in moral functioning. *Morality, Moral Behavior, and Moral Development*. 1984. 128.
7. Bock T., & Samuelson P. L. Educating for Moral Identity: An analysis of three moral identity constructs with implications for moral education. *Journal of Research in Character Education*. 2015. 10(2), 155.
8. Chapman J. G., & Morley R. Collegiate service-learning: Motives underlying volunteerism and satisfaction with volunteer service. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*. 1999. 18, 19–33.
9. Clary E. G., Snyder M., Ridge R. D., Copeland J., Stukas A. A., Haugen J., et al. Understanding and assessing the motivations of volunteers: A functional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998. 74, 1516–1530.

10. Côté J. E., & Levine C. *Identity formation, agency, and culture. A social psychological synthesis*. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum. 2002.
11. Damon W. Self-understanding and moral development from childhood to adolescence. In W. M. Kurtines, & J. L. Gewitz (Eds.). *Morality, moral behavior, and moral development* (pp. 109–127). New York, NY : Wiley. 1984.
12. Damon W., & Gregory A. The youth charter: towards the formation of adolescent moral identity. *Journal of Moral Education*. 1997. 26(2), 117- 130.
13. Derryberry W. P., & Thoma S. J. Functional differences: comparing moral judgment developmental phases of consolidation and transition. *Journal of Moral Education*. 2005. 34(1), 89–106. doi:10.1080/03057240500049372
14. Dornbusch S. M., Herman M. R., & Morley J. A. Domains of adolescent achievement. In G. R. Adams, R. Montemayor, & T. P. Gullotta (Eds.), *Psychosocial development during adolescence*. 1996. (pp. 181–231). Thousand Oaks, CA : Sage.
15. Erikson E. H. *Identity: Youth and crisis*. New York, NY : Norton. 1968.
16. Goethem A., van Hoof A., van Aken M., Raaijmakers Q., Boom J., de Castro B. The role of adolescents' morality and identity in volunteering. Age and gender differences in a process model. *Journal of Adolescence*. 2012. 35(3), 509–520.
17. Hardy S. A., Walker L. J., Olsen J. A., Woodbury R. D., Hickman J. R. Moral identity as moral ideal self: Links to adolescent outcomes. *Developmental Psychology*. 2013. 50, 45–57.
18. Kocabiyik O. O., & Kulaksizoglu A., A qualitative survey examining the moral identities of young adults. *Educational Sciences: Theory & Practice*. 2014. 14(3), 851–858.
19. Kohlberg L. *Essays on moral development. Vol.2. The psychology of moral development*. San-Erreseio. 1984.
20. Kroger J. A longitudinal study of ego identity status interview domains. *Journal of Adolescence*. 1988. 11, 49–64.
21. Lies J. & Bock T. What does it take to give? Moral identity, moral reasoning and religiosity as predictors of civic engagement. In F. K. Oser, & W. Veugelers (Eds.), *Getting involved. Global citizenship development and sources of moral values*. Rotterdam : Sense Publishers. 2008.
22. Lind G. *How to Teach Morality: Promoting Deliberation and Discussion, Reducing Violence and Deceit*. Berlin : Logos Verlag. 2016.
23. Matsuba M. K., Hart D., & Atkins R. Psychological and social-structural influences on commitment to volunteering. *Journal of Research in Personality*. 2007. 41, 889–907. doi:10.1016/j.jrp.2006.11.001
24. Nucci L. Reflections on the moral self construct. In D. K., Lapsley, & D. Narvaez (Eds.). *Moral Development, self, and identity*. 2004. (pp. 111–132). Mahwah, NJ : Erlbaum.
25. Omoto A. M., & Snyder M. Considerations of community: the context and process of volunteerism. *American Behavioral Scientist*. 2002. 45, 846–867. doi: 10.1177/0002764202045005007
26. Pitt D. W., & Thoma S. J. Moral judgment, self-understanding, and moral actions: the role of multiple constructs. *Merrill-Palmer Quarterly*. 2005. 51(1), 67–92. doi:10.1353/mpq.2005.0005
27. Pratt M. W., Hunsberger B., Pancer M., & Alisat S. (2003). A longitudinal analysis of personal values socialization: Correlates of a moral self-ideal in late adolescence. *Social Development*, 12(4), 564–585.
28. Raaijmakers Q. A. W., & van Hoof A. Does moral reasoning represent sociomoral structure or political ideology? A further exploration of the relations between moral reasoning, political attitudes, consistency of moral thought, and the evaluation of human rights in Dutch young adults. *Social Behavior and Personality*. 2006. 34, 617–638.
29. Rest J. R., Narvaez, D., Bebeau M. J., & Thoma S. J. *Postconventional moral thinking. A neo-kohlbergian approach*. London : Lawrence Erlbaum Associates. 1999.
30. van Goethem A., van Hoof A., van Aken M., Raaijmakers Q., Boom J., de Castro B. The role of adolescents' morality and identity in volunteering. Age and gender differences in a process model. *Journal of Adolescence*. 2012. 35(3), 509–520.
31. Vignoles V. L., Schwartz S. J., & Luyckx K. Introduction: Toward an integrative view of identity. In Schwartz S. J., Luyckx K., Vignoles V. L. (Eds.), *Handbook of identity theory and research: Vol. 1. Structures and processes* (pp. 2–5). Brighton, UK : Springer. 2011.
32. Youniss J., & Yates M. *Community service and social responsibility in youth*. Chicago, IL : The University of Chicago Press. 1997.

References:

1. Filipchuk H. (2016). *Natsionalna identychnist: kulturno-osvitnii vymir : Monohrafiia* [National identity: cultural and educational dimension. Monograph]. Chernivtsi : Druk Art. 304 s.
2. Aquino K., & Reed, A. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 1423–1440.
3. Berkowitz M. W. (2012a). Moral and character education. In K. R. Harris, S. Graham, & T. Urdan (Eds.), *Educational Psychology Handbook* (pp. 247–264). Washington, DC, US: American Psychological Association.
4. Berkowitz M.W. (2012b). *You can't teach through a rat: And other epiphanies for educators*. Boone, NC : Character Development Group.
5. Blasi A. (1983). Moral cognition and moral action. *Developmental Review*, 3(2), 178–210. 10.1016/0273-2297(83)90029-1
6. Blasi A. (1984). Moral identity: Its role in moral functioning. *Morality, Moral Behavior, and Moral Development*, 128, 39.
7. Bock T., & Samuelson P. L. (2015). Educating for Moral Identity: An analysis of three moral identity constructs with implications for moral education. *Journal of Research in Character Education*, 10(2), 155.
8. Chapman J. G., & Morley R. (1999). Collegiate service-learning: Motives underlying volunteerism and satisfaction with volunteer service. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 18, 19–33.
9. Clary E. G., Snyder M., Ridge R. D., Copeland J., Stukas A. A., Haugen J., et al. (1998). Understanding and assessing the motivations of volunteers: A functional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1516–1530.
10. Côté J. E., & Levine C. (2002). *Identity formation, agency, and culture. A social psychological synthesis*. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum
11. Damon W. (1984). Self-understanding and moral development from childhood to adolescence. In W. M. Kurtines, & J. L. Gewitz (Eds.). *Morality, moral behavior, and moral development* (pp. 109–127). New York, NY : Wiley.
12. Damon W., & Gregory A. (1997). The youth charter: towards the formation of adolescent moral identity. *Journal of Moral Education*, 26(2), 117–130.
13. Derryberry W. P., & Thoma S. J. (2005). Functional differences: comparing moral judgment developmental phases of consolidation and transition. *Journal of Moral Education*, 34(1), 89–106. doi:10.1080/03057240500049372

14. Dornbusch S. M., Herman M. R., & Morley J. A. (1996). Domains of adolescent achievement. In G. R. Adams, R. Montemayor, & T. P. Gullotta (Eds.), *Psychosocial development during adolescence* (pp. 181–231). Thousand Oaks, CA : Sage.
15. Erikson E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York, NY : Norton.
16. Goethem A., van Hoof A., van Aken M., Raaijmakers Q., Boom J., de Castro B. (2012). The role of adolescents' morality and identity in volunteering. Age and gender differences in a process model. *Journal of Adolescence*, 35(3), 509–520.
17. Hardy S. A., Walker L. J., Olsen J. A., Woodbury R. D., Hickman J. R. (2013). Moral identity as moral ideal self: Links to adolescent outcomes. *Developmental Psychology*, 50, 45–57.
18. Kocabiyik O. O., & Kulaksizoglu A., (2014). A qualitative survey examining the moral identities of young adults. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 14(3), 851–858.
19. Kohlberg L. (1984) Essays on moral development. Vol. 2. *The psychology of moral development*. San-Eraneiseo.
20. Kroger J. (1988). A longitudinal study of ego identity status interview domains. *Journal of Adolescence*, 11, 49–64.
21. Lies, J. & Bock, T. (2008). What does it take to give? Moral identity, moral reasoning and religiosity as predictors of civic engagement. In F. K. Oser, & W. Veugelers (Eds.), *Getting involved. Global citizenship development and sources of moral values*. Rotterdam : Sense Publishers.
22. Lind G. (2016). *How to Teach Morality: Promoting Deliberation and Discussion, Reducing Violence and Deceit*. Berlin : Logos Verlag.
23. Matsuba M. K., Hart D., & Atkins R. (2007). Psychological and social-structural influences on commitment to volunteering. *Journal of Research in Personality*, 41, 889–907. doi: 10.1016/j.jrp.2006.11.001
24. Nucci L. (2004). Reflections on the moral self construct. In D. K., Lapsley, & D. Narvaez (Eds.), *Moral Development, self, and identity* (pp. 111–132). Mahwah, NJ : Erlbaum.
25. Omoto A. M., & Snyder M. (2002). Considerations of community: the context and process of volunteerism. *American Behavioral Scientist*, 45, 846–867. doi: 10.1177/0002764202045005007
26. Pitt D. W., & Thoma S. J. (2005). Moral judgment, self-understanding, and moral actions: the role of multiple constructs. *Merrill-Palmer Quarterly*, 51(1), 67–92. doi:10.1353/mpq.2005.0005
27. Pratt M. W., Hunsberger B., Pancer M., & Alisat S. (2003). A longitudinal analysis of personal values socialization: Correlates of a moral self-ideal in late adolescence. *Social Development*, 12(4), 564–585.
28. Raaijmakers Q. A. W., & van Hoof A. (2006). Does moral reasoning represent sociomoral structure or political ideology? A further exploration of the relations between moral reasoning, political attitudes, consistency of moral thought, and the evaluation of human rights in Dutch young adults. *Social Behavior and Personality*, 34, 617–638.
29. Rest J. R., Narvaez, D., Bebeau M. J., & Thoma S. J. (1999). *Postconventional moral thinking. A neo-kohlbergian approach*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
30. van Goethem A., van Hoof A., van Aken M., Raaijmakers Q., Boom J., de Castro B. (2012). The role of adolescents' morality and identity in volunteering. Age and gender differences in a process model. *Journal of Adolescence*, 35(3), 509–520.
31. Vignoles V. L., Schwartz S. J., & Luyckx K. (2011). Introduction: Toward an integrative view of identity. In Schwartz S. J., Luyckx K., Vignoles V. L. (Eds.), *Handbook of identity theory and research: Vol. 1. Structures and processes* (pp. 2–5). Brighton, UK : Springer.
32. Youniss J., & Yates M. (1997). *Community service and social responsibility in youth*. Chicago, IL : The University of Chicago Press.

Mazur S. Moral autonomy of adolescents in the social context

The article deals with the issue of the formation of adolescents' moral autonomy in the social context. The research works on the whole issue and content of the value of adolescents' moral autonomy are analysed. Based on the experience of the USA, Ukraine and the CIS countries, the content and variety of the methods and directions of the adolescent public organizations functioning have been described. It has been proven that, in general, autonomy refers to a person's ability to think, feel, and make decisions about their future, and the term "autonomy" refers to the growing capacity of adolescents to think, feel, and make decisions. It is emphasized that autonomy has different types, namely, emotional, behavioural, value / moral autonomy, which are systemically interconnected. Teenagers' are characterized by the dominance of moral autonomy that acquires a decisive importance. The author highlights the value of moral identity as an aspect of a person's "integral" identity. Formation of integral identity is a process in which moral values are central elements establishing a permanent sense of oneself. It is emphasized that an important element of adolescents' general social autonomy is not so much "physical" autonomy, but moral autonomy. A theoretical review of scientific works devoted to the issue of identity formation, in particular moral and social ones, was carried out. The author offers a number of markers, which influence the formation of moral autonomy of adolescents in the social context. On the basis of the theoretical analysis, conclusions are made regarding the potentially effective influence of public organizations as a social landscape on the formation and development of positive moral research on the whole issue and content of the values of adolescents' moral autonomy.

Key words: moral autonomy, social context, moral thinking, adolescents, emotional autonomy, behavioural autonomy.